

Pluraliteit organiseren vraagt niet om inclusief universalisme

Femke Takes
Radboud Universiteit
femke.takes@ru.nl

Jan Bransen
Radboud Universiteit
jan.bransen@ru.nl

Hoewel Swierstra en Tonkens ijzersterk beginnen door het ethisch universalisme te confronteren met de rol van de drie fundamentele *indexicals* van de menselijke ervaring (hier, nu, ik), slagen ze er uiteindelijk niet in te ontsnappen aan een oude en misleidende inkadering van de vraag naar het psychologisch realisme van morele motivatie: hoe is het mogelijk dat geldige ethische principes sommige mensen soms niet lijken te kunnen motiveren? Plato zocht het in onbegrip: alleen zij die de geldigheid van ethische principes niet inzien, zullen zich immoreel kunnen gedragen. De kerkvaders zochten het in onwil, wilszwakte, zondigheid. We weten het wel, maar we doen het niet. Hume bereidde de hedendaagse morele psychologie voor: *morele* motivatie is meer een kwestie van sentimenteel engagement dan van geldige principes. Daarmee krijgen moreel relativisme en scepticisme een stevige impuls.

Swierstra en Tonkens maken zich hier zorgen over. Omdat onze parochiale morele intuïties in het stressvolle leven van alledag steeds het sterkst blijken te zijn, rijst de vraag of de wetenschappelijke inzichten in onze morele psychologie niet de definitieve doodsteek zullen zijn voor het ethisch universalisme. Zij betogen van niet. Ze ontwikkelen daarbij echter een positie die wat ons betreft niet het beste maar het slechtste combineert van de twee niet goed begrepen opponenten. De combinatie van parochialisme met een brede inclusieve moraal is uiteindelijk normaliserend, traditioneel en insluitend, in plaats van dat zij werkelijk ruimte biedt aan verschil en open communicatie. Volgens ons hebben we geen moreel exo-skelet nodig om bij het goede te blijven, maar behoeven we een ruimte om het moreel

goede met elkaar te verkennen; een ruimte die niet dicteert, maar pluraliteit ondersteunt. Wij erkennen het verlangen om ergens bij te willen horen en vinden dit juist iets om zelf te onderzoeken.

De indexicals 'ik', 'hier' en 'nu' gebruiken mensen impliciet noodzakelijkerwijs als ze hun aandacht vestigen op 'dit'. 'Dit' kan van alles zijn. Om voorbeelden van Swierstra en Tonkens aan te halen: de rol van Zwarte Piet in het traditionele Sinterklaasfeest, de exploitatie van dieren in de bio-industrie, de mensenrechtenschendingen in vluchtelingenkampen, de uitbuiting van arbeiders in Qatar, de levenskwaliteit van toekomstige generaties op een vervuilde aarde. In al deze voorbeelden wordt met conceptualisering gewerkt die hun ankers hebben in de impliciet meegenomen indexicals, in de contingentie van ieder menselijk begrippenkader. De voorbeelden illustreren dat de moraal veranderlijk is en gebonden aan ruimte, tijd en identiteit, waarbij het gaat om een klassieke maar niet definitief te beantwoorden vraag: wie zijn wij hier en nu? En precies dat is de valkuil bij het verlangen te willen spreken over en voor iedereen, altijd en overal. Een valkuil die juist vaak heeft geleid tot de legitimatie van deze pijnlijke voorbeelden, omdat onderwerping van slaven, dieren en natuurlijke hulpbronnen pasten in een naar men dacht onveranderlijk wereldbeeld.

Impliciet functionerende indexicals zorgen voor miscommunicatie en misverstanden, maar ook voor valse tegenstellingen die om opheldering vragen. Dialectiek is het proces om via zulke tegenstellingen tot toenemend en meeromvattend begrip te komen. Je kunt dat uitleggen als het streven om van 'nu' 'altijd' te kunnen maken, van 'hier' 'overal' en van 'mij' 'iedereen'. Maar als je dat achteloos, gretig en totaliserend doet, dan negeer je op een schadelijke manier de onontkoombare gesitueerdheid van het menselijk bestaan. Zo'n koloniserende stellingname zegt schijnbaar iets over 'altijd', 'overal' en 'iedereen', en claimt daarbij te beschikken over een perspectief dat zelf op geen enkele manier gekenmerkt wordt door 'nu', 'hier' en 'ik'. Zo'n stellingname vervreemdt 'nu', 'hier' en 'ik' daardoor van ieder concreet 'nu', 'hier' en 'ik'.

Daarbij is het van belang om het verschil tussen ruimte en tijd enerzijds en identiteit anderzijds te maken. Wanneer je ruimte leest als lokaliteit en tijd als historiciteit dan is het wel verwant met identiteit, namelijk een uitdrukking van het zelf – wie ben ik hier en nu? – en kan het concreet en contextueel betekenis krijgen. Maar wanneer je het hebt over ruimte en tijd als transcendentale categorieën, dan voeg je metafysische abstracties toe die het zelf overstijgen. Een universalistische ethiek streeft precies naar deze overstijging om algemeen geldend te kunnen zijn, maar leidt daarmee ook, zoals we telkens zien, tot grote problemen omdat ze abstraheert van

het concrete hier en nu. Die problemen los je niet op door aan historiciteit, lokaliteit en identiteit algemene geldigheid toe te kennen, zoals Swierstra en Tonkens voorstellen. Daarmee maak je het probleem alleen maar groter. Door het particuliere parochiale te universaliseren en te verbreden tot een inclusieve ethiek sluit je ieder concreet 'hier', 'nu' en 'ik' buiten.

Wij zullen onze claim onderbouwen met een voorbeeld dat zeer verbonden is met de modieuze term inclusiviteit, een term die overigens de nare connotatie heeft van insluiten en daarmee de claim dat er een 'wij' is dat in de positie is om in te sluiten. Ons voorbeeld gaat over genderidentiteit. Na decennia van strijd om man en vrouw stereotyperingen los te laten leven we nu in een tijdsgewricht dat ruimte biedt aan individuele verschillen. Iemand mag zich identificeren als man, vrouw of non-binair en mag in de tijd van positie veranderen. De ethische posities die Swierstra en Tonkens bekritisieren maakten dit mogelijk en hebben mensen kunnen bevrijden van een niet passend keurslijf. De dunne moraal creëert en garandeert iedereen in principe de ruimte om anders te zijn. Je zou kunnen zeggen: eindelijk mag ik hier en nu ik zijn.

Het veranderde denken over genderidentiteit wil niet zeggen dat er geen morele oordelen meer zijn die man en vrouw stereotyperingen bevatten. Wereldwijd worden vrouwen nog steeds als verzorgend en mannen als daadkrachtig gezien en opgevoed. Maar dat wil niet zeggen dat dit altijd klopt. We kunnen dit soort kwalificaties, die een moreel oordeel bevatten, alleen beschouwen op hun merites als we het hebben over de individuele persoon. Iemand is hier en nu verzorgend of iemand is hier en nu daadkrachtig. En dat is niet zo vanwege een altijd en overal geldende genderrol. Ze is niet verzorgend omdat ze vrouw is. Ze is verzorgend omdat ze verzorgend gedrag laat zien, of preciezer haar gedrag als verzorgend wordt geïnterpreteerd. En voor dat morele oordeel moeten we wel kunnen spreken over een conceptualisering van onderliggende waarden, in deze voorbeelden de waarden zorg en moed. Daarvoor hebben we een discursieve ruimte nodig, waarin we kunnen ontdekken wat we hieronder verstaan en waarin we onze opinies kunnen ontwikkelen en bijstellen. Deze open ruimte, waarin waarden onderzocht worden en niet vastliggen, is heel wat anders dan een nudgend moreel exo-skelet.

Morele oordelen beginnen in het hier en het nu bij mij en bij jou. Daarbij hanteert iedereen altijd en overal – en wij in het formuleren van deze stelling natuurlijk ook – impliciete indexicals, onuitgesproken aannames over de reikwijdte van de 'wij', de 'nu' en de 'hier' die werkzaam zijn in de performativiteit én in de propositionele inhoud van deze morele oordelen. Die oordelen motiveren ons, nu en hier. Wie zich aangesproken voelt of weet

door zo'n oordeel zal de reikwijdte van die indexicals ongetwijfeld willen oprekken. En dat vraagt om goede gesprekken. Daarvoor dienen we een intersubjectieve ruimte te creëren, waarin we elkaar kunnen vinden. Een ruimte om niet alleen te spreken, maar vooral ook om te luisteren. Een ruimte waarin we gesitueerdheid, diversiteit en veranderlijkheid respecteren. Deze relativisering van het menselijk bestaan is geen ethisch relativisme, maar een pleidooi voor pluralisme waarin respect een minimale basisvoorwaarde is voor het gesprek. Het is een positie die wat betreft haar openheid en de ander laten bestaan in diens andersheid vergelijkbaar is met wat Habermas 'Einbeziehung des Anderen' noemt<fn>Habermas, J. (1996). *Die Einbeziehung des Anderen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp</fn>.

Dit pleidooi voor pluraliteit is een *streven*, een engagement om 'wij' groter te maken dan alleen de lokale spreker en de lokale toehoorder, om 'nu' groter te maken dan alleen het moment waarop het oordeel ons raakt en om 'hier' groter te maken dan alleen daar waar dit oordeel wordt geveld. Dat streven is onbegrensd. Zo'n onbegrensd streven dat in drie dimensies boven zichzelf uitstijgt is echter geen kenmerk van een 'inclusieve ethiek die via mythisch-narratieve reflectie gegrond is in een sacrale gemeenschapsethiek', maar van een ethiek die pluralisme en diversiteit verbindt en grondt in de alledaagse ervaring. Tegenover een inkluderende gemeenschap stellen wij openheid. Tegenover het parochialisme waarin je weet waar je bij hoort, stellen wij het verlangen om ergens bij te horen. En tegenover een nudgend moreel exo-skelet stellen wij een ondersteunende ruimte om zelf onze waarden te onderzoeken.

Over de auteurs

Femke Takes is filosoof en verbonden als docent en onderzoeker aan het onderwijsinstituut Pedagogische Wetenschappen en Onderwijswetenschappen van de Radboud Universiteit. Ze is gespecialiseerd in pedagogische ethiek.

Jan Bransen is hoogleraar Filosofie van de gedragswetenschappen aan de Radboud Universiteit en Academisch leider van het Radboud Teaching and Learning Centre. Hij heeft uitgebreid gepubliceerd over kwesties als autonomie, persoonlijke identiteit, zelfkennis, liefde, praktische rationaliteit, gezond verstand en onderwijs. Over deze laatste twee onderwerpen blogt hij op www.janbransen.nl.